

порі. М. Вінокуров та А. Ніконов зазначають, що будівельні залишки Мірмекея перших століть н. е. мають тут значні сліди пошкоджень, які за багатьма характерними ознаками кваліфікуються як сейсмічні [15, 2004, с. 98]. І датують їх автори версії періодом між 267/8 – 275/6 роками н. е. [15, с. 102]. Однак версія не набула поширення через відсутність конкретних фактів підтвердження. Ті нахили стін мірмекейських будівель, які наводять автори версії, скоріше утворилися просто при руйнації будівель, не обов'язково при землетрусі.

Все ж як би там не було, поки що важко реконструювати ті події кінця III – початку IV ст. н. е., що призвели до руйнування Мірмекея [13, с. 117; 34, с. 472; 35, с. 818]. Однак мешканці залишили поселення без поспіху та, вочевидь, перебравися під захист фортечних мурів Пантікапея. На це вказує той факт, що в керамічному матеріалі садиби з ділянки "Т" дуже незначний відсоток "сміттевого" матеріалу. Усе це дозволяє впевнено стверджувати, що після руйнування будинків ніхто не використовував для зкидання сміття котловани, що утворилися на їх місці. Це однозначно свідчить про повне припинення життя в античному поселенні. Вірогідно, знаходячись у стані постійної варварської небезпеки, мешканці неукріплених стінами поселень поступово мігрували під захист фортифікаційних споруд столиці [5, с. 59]. Таким чином, можна стверджувати, що руйнування поселення слід розглядати як частину єдиного процесу колапсу сільської території європейського Боспора у другій половині III–IV ст.

1. Айбабин А.И. Этническая история ранневизантийского Крыма. – Симферополь, 1999; 2. Болтунова А.И., Книпович Т.Н. Очерки истории греческого лапидарного письма на Боспоре // Нумизматика и эпиграфика. – 1962. – № 3. – С. 3–31; 3. Буданова В.П. Готы в эпоху Великого переселения народов. – М., 1990; 4. Бутягин А.М. Западная окраина Мирмекея в свете последних археологических исследований // 175 лет Керченскому музею древностей: Мат. междунар. конф. – Керчь, 2001; 5. Бутягин А.М. К вопросу о времени разрушения античного Мирмекея // Проблемы истории и археологии Украины: Мат. V междунар. науч. конф. – Х., 2004; 6. Бутягин А.М. Последние жители античного Мирмекея (Усадьба III в. н. э. на карантинном мысу) // Боспорские

чтения: Мат. конф. – Керчь, 2005. – Вып. VI; 7. Бутягин А.М., Виноградов Ю.А. Мирмекей в свете последних археологических исследований. – СПб., 2006; 8. Вахонеев В. Фортификационные сооружения Мирмекея римского времени // Шевченківська весна: Мат. міжнар. наук.-прак. конф. – К., 2006. – Вып. IV, ч. 3; 9. Вахонеев В.В. Боспорский городок Мирмекей во II веке н. э. // Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре: Мат. III Судакской междунар. конф. – Киев; Судак, 2006. – Т. II; 10. Виноградов Ю.А. Отчёт о работе Мирмекейского отряда Боспорской экспедиции ЛОИА АН СССР в 1986 году. – Архив КДІКЗ, оп. № 2, од. зб. 921; 11. Виноградов Ю.А. Отчёт о работе Мирмекейского отряда Боспорской экспедиции ЛОИА АН СССР в 1987 году. – Архив КДІКЗ, оп. № 2, од. зб. 1029; 12. Виноградов Ю.А. Исследования в западной окраине Мирмекея // КСИА. – 1991. – № 204. – С. 71–77; 13. Виноградов Ю.А. Мирмекей // Очерки археологии и истории Боспора. – М., 1992; 14. Винокуров Н.И. Виноделие античного Боспора. – М., 1999; 15. Винокуров Н.И., Никонов А.А. Тотальные разрушения второй половины III в. н. э. на Боспоре как хронологический репер // Боспорский феномен: проблемы хронологии и датировки памятников. – СПб., 2004. – Ч. 1; 16. Гайдукевич В.Ф. Боспорское царство. – М.; Л., 1949; 17. Гайдукевич В.Ф. Раскопки Мирмекея в 1935–1938 гг. // МИА. – 1952. – № 25; 18. Гайдукевич В.Ф. Виноделие на Боспоре // МИА. – 1958. – № 85; 19. Гайдукевич В.Ф. Мирмекей. – Варшава, 1959; 20. Гайдукевич В.Ф. Керамический комплекс II в. н. э. из Мирмекея // КСИА. – 1963. – Вып. 95. – С. 25–30; 21. Гайдукевич В.Ф. Античные города Боспора. Мирмекей. – Л., 1987; 22. Грицик Е.В. Эллинистические полуземлянки из раскопок Мирмекея // Проблемы изучения античной археологии Северного Причерноморья: Мат. науч. конф. – СПб., 2005; 23. Зинько А.В. Рыболовный промысел в Тиритакте в III в. н.э. // Боспорские исследования. – 2006. – Вып. XI; 24. Зубарев В.Г. Из истории Боспорского царства во второй половине III – начале V вв. н. э. // Боспорские исследования. – 2006. – Вып. XI; 25. Кастанаян Е.Г. Период позднего эллинизма в истории городов Боспора // ПИСПАЭ. – 1959; 26. Кругликова И.Т. Боспор в позднеантичное время (очерки экономической истории). – М., 1966; 27. Корпус боспорских надписей. – М.; Л., 1965; 28. Маслеников А.А., Милеева Ю.В. Кризисы и катастрофы в истории Боспора (К постановке проблемы) // Боспорские чтения: Мат. конф. – Керчь, 2005. – Вып. VI; 29. Пругло В.И. Восточные кварталы Мирмекея в свете археологических исследований 1957 г. // ЗОАО. – 1960. – Т. I (34); 30. Северкина И.И. Мраморный саркофаг из Мирмекея // ТГЭ. – 1962. – Т. VII. – С. 135–145; 31. Тункина И.В. Русская наука о классических древностях Юга России (XVIII – середина XIX в.). – СПб., 2002; 32. Фролова Н.А. Монетное дело Боспора (середина I в. до н. э. – середина IV в. н. э.). – М., 1997. – Ч. II; 33. Шургая И.Г. Мирмекей // Античные государства Северного Причерноморья. – М., 1984; 34. Gaidukevič V.F. Das Bosporanische Reich. – Berlin, 1971; 35. Vinogradov Ю.А., Butyagin А.М., Vakhtina M.Y. Myrmekion-Portmeus: Two small towns of Ancient Bosphorus // Ancient Greek Colonies in the Black Sea. – 2001. – Vol. II.

Надійшла до редколегії 12.01.06

Я. Гирич, асп.

ВПЛИВ МІСТОБУДІВНОЇ ПОЛІТИКИ НА УРБАНІЗАЦІЮ В УРСР (ДРУГА ПОЛОВИНА 50-Х – ПОЧАТОК 60-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)

Проаналізовано основні напрями містобудівної політики радянської влади та її вплив на урбанізацію в Україні у другій половині 1950-х – на початку 1960-х рр.

The article deals with the analysis of the main ways of city-building policy of soviet power and its influence upon urbanization in Ukraine during the second part of 1950-th – the beginning of 1960-th.

У другій половині 1940-х рр. житлове господарство України перебувало в занепаді і потребувало відновлення. У небувало короткі терміни були здійснені величезні за своїми масштабами роботи, направлені на відбудову зруйнованих міст. У цей період перед архітекторами і будівельниками стояло завдання побороти згубні наслідки війни для житлового господарства міст України. Адже після закінчення Великої Вітчизняної війни було повністю або частково зруйновано 714 міст, близько 20 тис. сіл, 2 млн будинків та приміщень, 40 тис. надвірних будівель жителів Української РСР. Не мали даху над головою 10 млн осіб [6, с. 625]. Наприкінці 1940-х рр. головну ставку було зроблено на малоповерхове будівництво літніх будиночків та кредитування забудови приватного сектору. Однак такі заходи не могли вирішити найголовнішої проблеми – швидкої ліквідації нестачі житла для населення. Житлове будівництво починали вести на вибіркових вільних ділянках у зруйнованих районах міст. Проте поряд із цим у деяких містах мала місце нічим не виправдана розкиданість житлового будівництва, що утруднювало впровадження найпрогресивніших поточних методів будівництва і раці-

ональне використання відповідних механізмів, викликало збільшення протяжності інженерних мереж, призводило до здорожання і подовження термінів будівництва.

Політика радянської влади у другій половині 1950-х рр. вирізнялася різкою зміною у ставленні держави до проблеми житлового будівництва та містобудування. У життя було впроваджено низку принципових рішень, які сприяли вирішенню житлової проблеми та вивели містобудівництво в країні на якісно новий рівень.

Проблема містобудівної політики радянської влади та її вплив на урбанізацію в Україні знайшла часткове відображення в науковій літературі. Специфікою літератури з даної тематики є низька увага істориків до подібних питань. Серед головних робіт з даної проблематики варто виділити праці економістів М. Дьоміна [1], Г. Лаппо [3], І. Сігова [8]. Написані ще за радянських часів, ці дослідження все ж носять аналітичний характер і відображають економічні аспекти містобудування та урбанізації. Головними недоліками даних робіт є односторонній розгляд містобудування та урбанізації, аналіз проблем та явищ "з висоти" десяти-двадцяти років, вивчення лише економічної складової.

© Я. Гирич, 2007

Дана стаття має розкрити вплив містобудівної політики на урбанізацію та її наслідки, дати історичний аналіз цього явища.

Основи містобудівної політики було закладено директивами XX з'їзду КПРС щодо шостого п'ятилітнього плану розвитку народного господарства СРСР на 1956–1960 рр. Рішеннями з'їзду планувалося побудувати за рахунок державних коштів близько 205 млн м² житлової площі, що вдвічі перевищувало об'єми житлового будівництва попередніх п'яти років; передбачалося максимальне сприяння індивідуальному житловому будівництву шляхом надання державних кредитів; декларувалося розширення продажу населенню будівельних матеріалів та обладнання; затверджувалося впровадження індустріальних методів будівництва, усунення "кустарщини" та архітектурних "надмірностей" [3, с. 5]. Грудневий Пленум ЦК КПРС (1956), переглянувши деякі показники розвитку економіки країни, вказав на необхідність пошуку додаткових коштів на житлове будівництво [3, с. 6]. Зазначені рішення започаткували новий етап державної політики щодо житлового будівництва.

Основним документом, що регламентував політику містобудування в Україні наприкінці 1950 та на початку 1960-х рр. стала спільна Постанова ЦК КПУ та Ради міністрів Української РСР від 24 серпня 1957 р. № 988, прийнята відповідно до союзної Постанови "Про розвиток житлового будівництва в СРСР" від 31 липня 1957 р. [9, с. 476–479]. Головним завданням було проголошено досягнення значного щорічного зростання житлового фонду та в 10–12-річний термін покінчити з нестачею в країні житла. По Україні планувалося збудувати державою 29,5 млн м², обсяги індивідуального житлового будівництва встановлювалися в 21,4 млн м². Окрім того, у сільській місцевості планувалося звести 860 тис. житлових будинків. Житлове будівництво відтепер позиціонувалося як одне з основних завдань діяльності раднагоспів та виконкомів місцевих рад, ставши таким чином стратегічно важливим аспектом діяльності держави. Органи виконавчої влади мусили відтепер не лише дбати про державне будівництво, а слідкувати за всіма видами будівництва. Для успішного виконання поставленого завдання передбачалося укрупнення будівельних трестів та стимулювання результатів проведенням соціалістичного змагання. Постановою проголошувалося проведення будівництва лише за типовими проектами, заселення однієї сім'ї в квартиру. Забудова вільних територій житловими масивами ставала новою та перспективною формою будівництва. Планувалося широке залучення багатьох галузей економіки УРСР для розширення виробництва та застосування принципово нових будівельних матеріалів й обладнання.

Республіканським керівництвом було прийнято низку інших правових актів щодо впорядкування та поліпшення містобудівної справи. Усі вони стосувалися окремих аспектів проблеми збільшення об'ємів та темпів житлового будівництва. Так, у Постанові Ради Міністрів Української РСР № 71 від 15 січня 1959 р. "Про затвердження прейскурантних цін за один квадратний метр жилої площі і заходи з подальшого зниження вартості житлового будівництва в Українській РСР" стверджувалося: "Незважаючи на проведені заходи зі зниження вартості житлового будівництва й усунення надмірностей у здійсненні будівництва за типовими проектами, вартість одного метра квадратного в 1957 р. становила 1529 крб, в 1958 – 1521". [13, арк. 1]. Для здешевлення пропонувалися такі заходи: повсюдне застосування проєктів з малометражним плануванням, що зменшувало вартість одного квадратного метра житлової площі одразу на 300 крб. Окрім того, перевищувати встановлені прейскурантні ціни дозволялося не більше ніж на

15 %, застосовувати лише типові проєкти Держбуду УРСР ТП-2, що передбачало забудову вільних територій житловими масивами і будівництво на них відповідно будинків малометражного планування. Здешевленню вартості житла мало також сприяти зменшення транспортних витрат. Ці заходи в сукупності дозволяли зменшити ціну до 1000 крб за один метр, тобто на третину дешевше ніж за два попередні роки [13, арк. 5].

Рішеннями уряду передбачалося розширення виробництва окремих видів будівельних матеріалів та їх часткове здешевлення. Так, Постанова Ради Міністрів Української РСР № 194 від 14 лютого 1959 р. "Про рівень зниження оптових цін на щебінь та впорядкування оптових цін на будовий камінь стіновий з вапняку по ГОСТу 4001-58 виробництва державних підприємств Української РСР" передбачала зниження цін на підприємствах, підпорядкованих раднагоспам та міністерству автомобільного транспорту і шосейних шляхів на 15,7 %, на підприємствах у підпорядкуванні облвиконкомів на 5,2 % [15, арк. 155]. Іншою Постановою Ради Міністрів Української РСР від 3 березня 1959 р. "Про розширення виробництва та застосування в будівництві нових матеріалів і виробів зі скла" передбачалося вивести на якісно новий рівень виробництво скла в республіці [17, арк. 120–123]. Ці заходи дали можливість вирішити проблему наявності матеріалів для вікон у масштабах України.

Республіканським керівництвом особлива увага приділялася упорядкуванню столиці. 21 січня 1959 р. Радою Міністрів УРСР було прийнято Постанову № 96 "Про організації будівництва в м. Києві масивів крупнопанельних житлових будинків". Згідно з нею передбачалося забудова нових житлових масивів – Відрадного та Дарниць. До цього залучалися Київпроект, Дніпроцивільбуд та Академія будівництва й архітектури УРСР. Панельні будинки стають оригінальним інженерним рішенням на шляху до здешевлення будівництва та збільшення його обсягів [14, арк. 155].

Важливим аспектом діяльності держави з подальшого розвитку житлового будівництва в країні було стимулювання індивідуального житлового будівництва. Цей напрям державної політики регулювався Постановою Ради Міністрів Української РСР № 63 від 19 січня 1959 р. "Про план довгострокового кредитування житлового будівництва, господарського обзаведення, житлово-комунального господарства УРСР та придбання автоматів для торгівлі по міністерству торгівлі Української РСР на 1959 рік". Згідно з постановою сума кредитів для індивідуального житлового будівництва по республіці становила 494,2 млн крб. Загальна сума кредитів складала 559,9 млн крб. Найбільша частка кредитів припадала на Сталінську (156,6 млн крб.), Луганську (69,3 млн крб.) та Дніпропетровську обл. (67,3 млн крб.), найменша на Чернівецьку (1,1 млн крб.) [12, арк. 202].

Відповідно до містобудівної програми проводилися і соціалістичні змагання. Так, за підсумками 1958 р. переможцями соціалістичного змагання із благоустрою міст було визнано: Київ, Сталіно, Одесу. Відзначено позитивну роботу керівництва міст: Краматорськ, Горлівка, Жданов, Запоріжжя, Харків, Львів, Севастополь, Тернопіль, Дніпропетровськ, Кременчук [14, арк. 190]. Соціалістичне змагання із благоустрою міст мало дещо формальний характер, оскільки лише міста-переможці отримували грошову винагороду, які мали державне фінансування в достатньому обсязі.

Нормативними актами передбачалося централізоване виділення коштів на благоустрій деяких міст, не згадуваних серед переможців соціалістичного змагання, наприклад Полтави та Макіївки. Так, на вдосконалення інфраструктури Полтави в 1959 р. виділялася

сума в 12 млн крб. [15, арк. 131]. Ці кошти пішли на газифікацію, будівництво водопроводу, житла, каналізації. Для цих же потреб для Макіївки було виділено 5 млн крб. [15, арк. 148].

Важливим напрямом у розвитку будівельної індустрії ставало укрупнення будорганізацій та створення нових потужних будівельних трестів. Відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР № 266 від 2 березня 1959 р. "Про заходи з утворення будівельних організацій і баз будіндустрії в нових районах промислового будівництва Української РСР", у трьох раднагоспах – Харківському, Станіславському та Вінницькому організовувалися трести: будівельно-монтажні, механізації та промисловості будівельних матеріалів [16, арк. 228]. Будівельні організації нового типу ставали основними виконавцями та втілювачами планів держави щодо побудови запланованих об'ємів житлової площі.

Величезні масштаби запланованого житлового будівництва в семиріччі (1959–1965) поставили перед радянськими містобудівниками нові завдання, які вимагали від проектувальників застосування нових прийомів планування і забудови житлових районів. ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР 4 грудня 1958 р. прийняли постанову "Про заходи з поліпшення справи планування і забудови населених пунктів УРСР", у якій підкреслювалося винятково важливе значення районного планування. Для забезпечення планомірності в роботах з відбудови і нового будівництва готувалися проекти генеральних планів 122 міст і 683 районних центрів. Згодом були розроблені проекти планування більше 200 міст і багатьох селищ [1, с. 34]. Так було розпочато кампанію з масованого житлового будівництва.

Реалізація цієї програми супроводжувалася небаченими темпами житлового будівництва. За 10 років, з 1956 по 1965 рр., було збудовано 182423 тис. м² житлової площі, зведено 4101,3 тис. квартир (жител), квартири отримали 17,9 млн чол. [11, с. 170–171]. Якщо ж узяти результат за виконання семирічного плану розвитку народного господарства в 1959–1965 рр. то в Україні коштом держави, кооперативних організацій та на гроші робітників і службовців у містах і робітничих селищах введено в дію житла загальною площею 96,4 млн м² проти 44,5 млн м² за попередні сім років. Крім того, колгоспами, колгоспниками та сільською інтелігенцією споруджено 911,5 тис. житлових будинків [7, с. 456–457]. Забудова міст велася переважно великими житловими комплексами на вільних територіях, що стало однією з найхарактерніших рис тодішнього радянського містобудування. Потреба у великій кількості житла за відносно стислі терміни призвела з одного боку до застосування новітніх технологій будівництва, а з іншого – до халатності та часто низької якості будівель. Комплексне будівництво характеризувалося також широкими масштабами озеленення, благоустрою, завчасним прокладанням підземних мереж та інженерною підготовкою території.

Для втілення в життя програми широкомасштабного будівництва в 1954 р. створювався Головкиївбуд, що об'єднав у собі багато дрібніших підприємств будівельної галузі. Саме в Києві, уперше в СРСР було застосовано блоки заводського виготовлення із цегли – перший такий будинок спорудили на проспекті 40-річчя Жовтня (нині – Голосіївський) у 1957 р. З 1962 р. – у м. Києві, а з 1965 в усіх інших містах республіки знімалися обмеження щодо кількості поверхів у новобудовах (не більше 5) і давалося зелене світло появі дев'ятиповерхових будинків [9, с. 490–491]. Перший в Україні такий будинок збудували в Києві на Відрадному масиві в 1964 р. [6, с. 460]. Ці будинки відомі як "хрущовки" мали свою архітектурну назву – зразки типової забудови першого покоління. У той час

робилися величезні за своїми розмірами капіталовкладення в розвиток інфраструктури. Протягом семиріччя в республіці збудовано клубів на 1,3 млн місць, кінотеатрів – на 180 тис. місць, загальноосвітніх шкіл – на 1,7 млн учнівських місць, дошкільних закладів – на 640 тис. місць, лікарень – на 82,8 тис. ліжок, оздоровчих закладів – на 28,3 тис. місць [11, с. 170–171]. Із завершенням семиріччя припинилося будівництво малометражного та надзвичайно дешевого житла.

Міське населення республіки протягом 1950–1962 рр. збільшилося на 71,1 %, а його питома вага в загальній чисельності населення підвищилася з 35,5 % в 1950 до 49,3 % в 1962 р. [8, с. 71]. Станом на 1 січня 1963 р. УРСР посідала за цим показником шосте місце в Радянському Союзі (після РРФСР, Латвійської, Естонської, Вірменської та Азербайджанської РСР). Порівняно із загальносоюзними змінами у цілому відносна чисельність міського населення в Українській РСР була нижча на 3,9 % (відповідно 49,6 і 51,6 %) [7, с. 4]. Слід також підкреслити і ту обставину, що міське населення збільшувалося значно швидше, ніж усе населення республіки: середньорічні темпи зростання всього населення за 1950–1962 рр. становили близько 1,5 %, а міського – понад 4 % [7, с. 5].

У 1959 р. порівняно з 1939 сільське населення республіки зменшилося на 15,5 %, причому в жодній із 25 областей протягом цього періоду не спостерігалось збільшення чисельності сільського населення, а в таких областях, як Волинська, Дніпропетровська, Запорізька, Полтавська, Сумська, Тернопільська і Харківська чисельність сільського населення скоротилася на одну чверть. Абсолютна чисельність міського населення зменшилася тільки в одній Тернопільській області, а його відносна чисельність збільшилася тут із 14 до 17 %. У всіх інших областях УРСР відбулося значне збільшення чисельності міського населення, причому в десяти областях абсолютна кількість міського населення зросла більш ніж у півтора рази [10, с. 11].

В означений період прослідковувалася надзвичайно нерівномірна урбанізація різних частин Української РСР. Наприклад, питома вага міського населення у загальній чисельності населення Донецько-Придніпровського економічного району на 1 січня 1963 р. була вдвічі вища, ніж у Південно – Західному районі (відповідно 67,1 і 32,8 %). У Вінницькій, Рівненській, Тернопільській та Хмельницькій обл. питома вага міського населення в загальній кількості населення області становила менше 25 %.

Значний інтерес викликає порівняння чисельності населення в містах і селищах міського типу. З 1939 по 1959 р. чисельність усього міського населення збільшилася на 41,1 %, у тому числі населення міст – на 35,7, а інших міських поселень – на 65,5 % [5, с. 21]. Отже, населення селищ міського типу та робітничих селищ у зазначений період зростало майже вдвічі швидше, ніж населення міст. Характерно також, що населення великих міст збільшувалося значно швидше, ніж малих. Так, у 1959 р. порівняно з 1939 у містах з кількістю жителів до 20 тис. чол. населення збільшилося на 23,3 %, 20–100 тис. чол. – на 30,6, 100–500 тис. чол. – на 39,1, понад 500 тис. чол. – на 46 % [5, с. 24]. Така ж закономірність була властива і для зростання населення інших селищ міського типу. За цей же період населення інших міських поселень з кількістю жителів до 5 тис. чол. збільшилося на 39,6 %, 5–10 тис. – на 53,1, понад 10 тис. чол. – більше, ніж утричі [5, с. 25].

Виявилася закономірність, відповідно до якої темпи зростання населення міста збільшувалися із приростом чисельності його населення. Те, що населення в

містах з кількістю жителів 500 тис. і понад 500 тис. чол. зростало повільніше порівняно з попередніми групами, не заперечує цієї загальної тенденції, а є результатом обмеження переселень у великі міста. Хоча, адміністративні заходи, спрямовані на обмеження збільшення населення великих міст, не змогли затримати зростання чисельності їх жителів. З 15 січня 1959 по 1 січня 1963 р. чисельність населення двох найбільших міст республіки – Києва та Харкова зросла на 10,6 %. За цей самий період усе міське населення республіки збільшилося на 14,2 %, із вирахуванням переведення сільських поселень у міські.

Введення в 1956 р. нового "Положення про порядок віднесення населених пунктів до категорії міст, селищ міського типу та робітничих селищ" істотно змінило практику адміністративної статистики: якщо на 1 січня 1956 р. було зареєстровано 781 міське селище (284 міста і 497 поселень міського типу), то за станом на 1 січня 1959 р. їх було вже 1082 (331 місто і 751 поселення міського типу), тобто загальна кількість міських поселень за три роки збільшилася на 39 %, у тому числі міст – на 17, інших міських поселень – на 51 % [2, с. 26]. Збільшення кількості міст та міського населення в них стало одним із наслідків державної містобудівної політики.

Отже, міста в другій половині 1950-х – на початку 1960-х отримали новий позитивний імпульс для свого розвитку. Активне містобудівництво стало важливим напрямом державної політики та втілювалося в життя як одна із стратегічних задач. Реалізація цього проекту широкомасштабного житлового будівництва дозволила перетворити Українську РСР на високо урбанізовану республіку.

1. Дьомін М.М., Наймарк Й.І., Фомін І.О. Містобудівництво в Українській РСР у семиріччі. – К., 1961. 2. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г. Украинская ССР. – М., 1963. 3. Жилищное законодательство. – К., 1957. 4. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Л., 1993. 5. Лібанова Е.М. Особливості сучасних демографічних процесів в УРСР. – К., 1984. 6. Народное хозяйство СССР в 1970. Стат. ежегод. – М., 1971. 7. Развитие народного хозяйства Украинской РСР в 1917–1967 годах : У 2 т. – К., 1967. – Т. 2. 8. Сигоев И.И. Урбанизация и развитие городов в СССР. – Л., 1985. 9. Систематичне зібрання діючого законодавства Української РСР. – К., Т. 11. – Розд. XII. 10. Стешенко В.С. Демографічні дослідження. – К., 1975. 11. УРСР у цифрах в 1974 році. Короткий стат. дов. – К., 1975. 12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ). (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2, оп. 9, спр. 5315. 13. ЦДАВО України. – Ф. 2, оп. 9, спр. 5316. 14. ДАВО України. – Ф. 2, оп. 9, спр. 5319. 15. ЦДАВО України. – Ф. 2, оп. 9, спр. 5321. 16. ЦДАВО України. – Ф. 2, оп. 9, спр. 5331. 17. ЦДАВО України. – Ф. 2, оп. 9, спр. 5332.

Надійшла до редколегії 23.01.06

С. Діброва, канд. іст. наук

"НЕСТОР УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ": Я. НОВИЦЬКИЙ І М. ГРУШЕВСЬКИЙ

Уперше запропоновано розгляд взаємовідносин М. Грушевського та Я. Новицького; досліджено оцінку істориком світового рівня наукової значимості праць ученого-краєзнавця та визначено причини однозначної "етнографізації" Грушевським наукової спадщини Новицького.

The article proposes the review of the M.S. Grushevski and Y.P. Novitski relationship for the first time; examining the mark made by the historian of the world level of the science amount of the scientist-regional geographer's works and explaining the causes of unambiguity of the "ethnification" by Grushevski the scientific heritage of Novitski.

Яків Павлович Новицький (1847–1925) – історик, археолог, археограф, етнограф, статистик, збирач фольклору і краєзнавець у всіх цих сферах науки, що зосереджував свої студії винятково на матеріалах з регіону старих Запорозьких Вольностей. Дослідники його творчості, говорячи про його наукові контакти та пріоритети, головним чином акцентують увагу на стосунках і науковій співпраці Я. Новицького з Д. Яворницьким, у крайньому разі – із діячами харківського та катеринославського наукових осередків. На реконструкції стосунків олександрівського (запорізького) дослідника з найвищачнішим українським істориком М. Грушевським ніхто спеціально не зупинявся. Між тим висвітлення наукових контактів ученого-краєзнавця та історика зі світовим ім'ям могло б, з одного боку, посприяти переоцінці значимості та масштабу праці краєзнавця, а з іншого – пояснити, чому для Грушевського (а за ним і подальших біографів Якова Павловича аж до сьогодення) Новицький був лише етнографом. У даній статті ми вперше пропонуємо аналіз взаємовідносин двох далеко нерівноцінних учених. У цьому криється певна методологічна засада: вивчення осіб "другого" та "третього" ряду в науці становить важливу складову комплексної реконструкції національної інтелектуальної історії та з'ясування не лише унікальних (на прикладі знакових особистостей), але й протипотівних інвектив (на прикладі "середніх" учених, й особливо провінційних дослідників-краєзнавців) наукового поступу української гуманітаристики в певні періоди її творчого існування. Розгляд взаємовідносин М. Грушевського з Я. Новицьким важливіше, що саме з легкої руки Грушевського запорізький учений отримав визначення "Нестор української етнографії" та понині визначається переважно як учений-етнограф.

Від початку зазначимо, що тема "Новицький і Грушевський" може бути поділена на два хронологічні етапи, які мають якісно різні посутні інвективи. Ідеться про прижиттєві особисті стосунки дослідників та про некрологічні оцінки Грушевським творчості Новицького (Не беремо до уваги замітку М. Грушевського про працю Я. Новицького 1910 р., яка не мала жодних оціночних положень і носила суто інформативний характер: М. Г. (Грушевський М.С.). Бібліографічна замітка про книгу: Новицький Я.П. Описание границ и городов бывшей Азовской губернии. Александровск, 1910 // Записки наукового товариства Шевченка. – Л., 1912. – Т. 107. – Кн. 1. – Бібліографія. – С. 178).

Особисті стосунки Новицького та Грушевського зав'язалися вже після повернення Михайла Сергійовича в Україну 1924 р., коли історик почав розбудовувати свої наукові структури в Українській Академії наук. Однією зі сфер інституціоналізації проєктів Грушевського було створення наукових осередків під егідою УАН у провінції. Саме у зв'язку з цим його оточення збило інформацію про провінційних дослідників. Щодо Новицького надав інформацію Грушевському один із учнів та співробітників історика М. Ткаченко, який її отримав, ймовірно, від Д. Яворницького. Вочевидь, М. Грушевський належав до тих осіб, з подачі яких у 1924 р. УАН обрала Я. Новицького своїм членом-кореспондентом.

У жовтні 1924 р. М. Грушевський написав Якову Павловичу привітного листа з повідомленням про його обрання до Академії. Лист Михайла Сергійовича не зберігся, і про нього згадує Новицький у листі до М. Ткаченка від 23 жовтня 1924 р. Разом із повідомленням про почесне обрання Грушевський надіслав Новицькому примірники часопису "Україна" та "Записки історико-філологічного відділу" [1, ф. 4, спр. 129, арк. 4–5]. А 10